

C.M.T. Schimmel

Med. No. 413

OUDE-LEEDE

DE LAND- EN TUINBOUW IN EEN
HERINRICHTINGSGBIED ONDER STEDELIJKE DRUK

SIGN: L27-413
EX. NO: c
MLV:

Oktober 1989

**Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek**

REFERAAT

OUDE LEEDE; DE LAND- EN TUINBOUW IN EEN HERINRICHTINGSGEBIED ONDER STEDELIJKE DRUK

Schimmel, C.M.T.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989

Mededeling 413

ISBN 90-5242-046-7

46 p., tab., fig.

Beschrijving van de structuur van de land- en tuinbouw in een toekomstig herinrichtingsgebied van circa 1.800 hectare in Zuid-Holland.

Op basis van gegevens van CBS-landbouwtellingen en aanvullende informatie worden veranderingen in de structuur van de land- en tuinbouw in de periode 1983-1988 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de mogelijke toekomstige ontwikkelingen tot 1998.

Landinrichting/Structuur/Landbouw/Tuinbouw/Zuid-Holland/Oude Leede/Grondonttrekking

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Schimmel, C.M.T.

Oude Leede : de land- en tuinbouw in een herinrichtingsgebied onder stedelijke druk / C.M.T. Schimmel. - Den Haag : Landbouw-Economisch Instituut, Afdeling Structuuronderzoek. - Ill. fig., tab. - (Mededeling / Landbouw-Economisch Instituut, ISSN 0166-8129 ; 413)

ISBN 90-5242-046-7

SISO 630.8 UDC 631/635(492.61) NUGI 835

Trefw.: landbouw ; Zuid-Holland / tuinbouw ; Zuid-Holland.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	8
1.1 Achtergrond, doel en opzet van het onderzoek	8
1.2 Schets van het gebied	8
2. ALGEMENE AGRARISCHE ONTWIKKELINGEN	12
2.1 Aantal bedrijven	12
2.2 Grond en produktiesamenstelling	13
2.3 Bedrijfstype	14
2.4 Rechtsvorm grondgebruik, grondverkeer en bedrijfsoppervlak	15
2.5 Arbeidskrachten	16
2.5.1 Omvang en samenstelling van de agrarische beroepsbevolking	16
2.5.2 Leeftijd van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolging	17
3. ONTWIKKELINGEN IN DE BELANGRIJKSTE PRODUKTIETAKKEN	19
3.1 De rundveehouderij	19
3.1.1 Inleiding	19
3.1.2 Omvang van de veestapel per bedrijf	20
3.1.3 Melkproduktie per koe	20
3.1.4 Bedrijfskenmerken naar staltype en bedrijfsgrootte van hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien	22
3.1.5 Verkavelingssituatie	23
3.1.6 Mestwetgeving	23
3.1.7 Neventakken op de bedrijven	24
3.2 De glastuinbouw	24
3.2.1 Oppervlakte cultuurgrond en areaal glas van de bedrijven met glastuinbouw	24
3.2.2 Oppervlakte van de teelten onder glas naar soort teelt	25
4. BEDRIJFSOMVANG EN INKOMENSSITUATIE	28
4.1 Bedrijfsomvang	28
4.2 Netto-toegevoegde waarde	28
4.3 Arbeidsopbrengst	29
5. VERWACHTTE ONTWIKKELINGEN IN DE PERIODE 1988-1998 ZONDER LANDINRICHTING EN GRONDONTTREKKING	33
5.1 Inleiding	33
5.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven	33
5.3 Areaal cultuurgrond	35

INHOUD (vervolg)

	Blz.
5.4 Ontwikkelingen in de rundveehouderij	35
5.5 Ontwikkelingen in de glastuinbouw	36
6. SLOTBESCHOUWING	38
6.1 Inleiding	38
6.2 Melkveehouderij	38
6.3 Glastuinbouw	39
6.4 Ontwikkelingen in het ruimtelijk beleid voor het gebied	39
LITERATUUR	41
BIJLAGEN	43

Samenvatting

Algemene oriëntatie

Het herinrichtingsgebied "Oude Leede" ligt in de provincie Zuid-Holland ten noorden van Rotterdam. Het maakt deel uit van het westelijk veenweidegebied. De oppervlakte cultuurgrond is ongeveer 1.800 hectare. Daarvan is 94% in gebruik als grasland, 3% als tuinbouwgrond, waarvan twee derde onder glas, en 3% als bouwland.

Minder bedrijven

In 1988 waren in het studiegebied 95 hoofdberoepsbedrijven en 27 nevenbedrijven. De hoofdberoepsbedrijven zijn in vier verschillende typen onderscheiden namelijk: melkveehouderijbedrijven (56), glasbloemenbedrijven (21), glasgroentebedrijven (10) en overige bedrijven (8). Tussen 1983 en 1988 is het aantal bedrijven met ruim 8% afgenomen, waarbij het aantal nevenbedrijven wat sterker is afgenomen dan dat van de hoofdberoepsbedrijven. In de toekomst zal naar verwachting de afname bij de hoofdberoepsbedrijven, net als in het verleden, hoofdzakelijk voor rekening van de melkveehouderijbedrijven komen. Mede onder invloed van de superheffing, de milieuwetgeving en andere beleidsmaatregelen zullen vooral de kleinere bedrijven, die wat minder modern zijn, worden opgeheven of voortgezet als nevenbedrijf.

Melkveehouderij beslaat leeuwedeel cultuurgrond

De melkveehouderijbedrijven leggen het grootste beslag op de oppervlakte cultuurgrond in Oude Leede. De 56 hoofdberoepsbedrijven van dit type hebben circa 89% van alle cultuurgrond in gebruik. Gemiddeld hebben ze een oppervlakte van circa 24 hectare, verspreid over drie bedrijfskavels. De veebezetting is met 295 grootveeëenheden per 100 hectare relatief hoog.

Mede onder invloed van de superheffing is het aantal melkveehouderijbedrijven ten opzichte van 1983 met circa 9% afgenomen. Het aantal melkkoeien is over dezelfde periode met circa 18% afgenomen. Het aantal melkkoeien per bedrijf met melkkoeien (61 in 1988) nam echter minder sterk af (9%). Het aantal stuks jongvee per 100 koeien is 58. Ruim 40% van de bedrijven met melkkoeien heeft een ligboxenstal. Hierin is ruim de helft van het aantal koeien gehuisvest. Opvallend is dat de veebezetting op deze bedrijven toeneemt naarmate ze meer grond hebben. Bij de bedrijven met een traditionele stal neemt de veebezetting daarentegen af naarmate de bedrijven meer grond hebben. Ondanks de relatief hoge veebezetting hebben de bedrijven in Oude Leede over het

geheel genomen geen mestoverschot en ook in de toekomst, wanneer de mestnormen verder aangescherpt zullen worden, zal nog alle mest in het gebied afgezet kunnen worden.

Minder melkveebedrijven

De melkproduktie per koe van gecontroleerde bedrijven in Zuid-Holland, waaraan de melkproduktie van de koeien in Oude Leede gerelateerd is, ligt met ruim 6.300 kg (gegevens 1987) iets boven het landelijk gemiddelde.

Op de melkveehouderijbedrijven is gemiddeld 1,8 arbeidskracht werkzaam. Het arbeidsinkomen per arbeidskracht ligt op de bedrijven met een ligboxenstal (f 39.000,-) beduidend hoger dan op de bedrijven met een traditionele stal (f 26.000,-). Op 65% van de melkveehouderijbedrijven is de produktie-omvang in het algemeen onvoldoende om een arbeidsopbrengst per arbeidskracht te realiseren, die boven het bruto minimum inkomen (f 35.000,-) ligt. Op deze bedrijven werkt 75% van het totale aantal arbeidskrachten.

In het verleden zijn relatief veel melkveehouderijbedrijven opgeheven. Bij een ontwikkeling van het gebied zonder landinrichting en zonder grote onttrekking van cultuurgrond voor niet agrarische doeleinden wordt tot 1998 een verdere afname van het aantal melkveehouderijbedrijven verwacht van 56 tot ruim 40. De veronderstellingen, die hieraan ten grondslag liggen zijn: de huidige superheffing blijft van kracht en de melkproduktie per koe zal met circa 2% per jaar stijgen tot 7.700 kg in 1998. Het huidige melkquotum van het gebied kan dan worden volgemolken met circa 2.600 koeien. Hierdoor zal het aantal koeien in het gebied ten opzichte van 1988 met circa 18% afnemen. Indien de bedrijven die overblijven alle grond van de opgeheven bedrijven zouden verwerven, zou dat een vergroting van deze bedrijven met gemiddeld vier hectare betekenen.

Glastuinbouw heeft grootste produktie-omvang

De glastuinbouw in Oude Leede is wat betreft de produktie-omvang (59%) de grootste produktietak. Het beslag, dat zij op de oppervlakte cultuurgrond legt is daarentegen zeer klein: 3%, waarvan 70% met glas bedekt is. Ten opzichte van 1983 is de oppervlakte cultuurgrond onder glas verdubbeld. De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond onder glas van de glasgroentebedrijven is circa 124 are en die van de glasbloemenbedrijven 105 are. Op ruim een derde van de totale cultuurgrond onder glas wordt glasgroente geteeld, met als belangrijkste gewassen komkommers (12%), tomaten (2%) en paprika's (2%). De bloementeelt legt beslag op 51% van de cultuurgrond onder glas. Ten opzichte van 1983 betekent dit een daling van 9%. De belangrijkste bloementeelten zijn rozen (12%), gerbera's (5%) en fnesia's (6%). Naast de hiervoor genoemde teelten wordt op 14% van het glasareaal pot- en perkplanten geteeld.

Op de glasgroentebedrijven zijn gemiddeld 2,4 arbeidskrachten werkzaam. De gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidskracht is bruto f 43.000,-. Op 20% van deze bedrijven bleef de arbeidsopbrengst beneden het minimum inkomen. Op de glasbloemenbedrijven ligt de gemiddelde arbeidsopbrengst met f 45.000,- ongeveer even hoog als die op de glasgroentebedrijven. De gemiddelde arbeidsbezetting lag hier met vier arbeidskrachten hoger dan op de glasgroentebedrijven. Het percentage glasbloemenbedrijven, waarvan de arbeidsopbrengst per arbeidskracht beneden het bruto minimum inkomen ligt is 17%.

Araal glas stabiel

Wat betreft het aantal glastuinbouwbedrijven is verondersteld, dat dit tot 1998 constant zal blijven, indien er geen herinrichting of andere plannen worden uitgevoerd. Enerzijds zullen vooral oudere en kleinere bedrijven worden opgeheven, terwijl anderzijds door stichting en afsplitsingen het aantal bedrijven toe zal nemen. Door onder meer actieve promotionele activiteiten is de export van bloemen en pot- en perkplanten de laatste tijd toegenomen. Er vanuit gaande dat deze activiteiten gehandhaafd zullen blijven, mag verondersteld worden, dat de vraag naar deze produkten zal blijven toenemen. Bij de groentesector echter is geen grote stijging meer te verwachten, omdat de markten van de ons omringende landen verzadigd zijn. Gezien het voorgaande mag er vanuit gegaan worden dat het areaal glas gehandhaafd blijft, maar dat er wel verschuivingen in de teelten plaats zullen vinden.

Toekomst onzeker

Het voortbestaan van de land- en tuinbouw in het gebied is onzeker, gezien de ruimtelijke plannen die voor het gebied ontwikkeld worden. Het gebied Oude Leede valt geheel binnen de stedelijke invloedssfeer. Het gevolg hiervan is dat er vanuit de omliggende steden veel druk wordt uitgeoefend om grond aan de land- en tuinbouw te onttrekken voor stedelijke doeleinden.

Onder invloed van de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening, waarin het gebied wordt aangemerkt als stadsgewest in ontwikkeling in een sterk verstedelijkte omgeving, zijn de provincie Zuid-Holland en een aantal gemeenten plannen gaan ontwikkelen voor een andere functie-indeling van het gebied. De nieuwe functies, die voor het gebied worden ontwikkeld, bestaan onder andere uit woningbouw, wagenbouw, natuur- en recreatievoorzieningen en verplaatsing van het vliegveld Zestienhoven. Onduidelijk is of bij de realisatie van deze plannen ruimte over blijft voor de land- en tuinbouw.

1. Inleiding

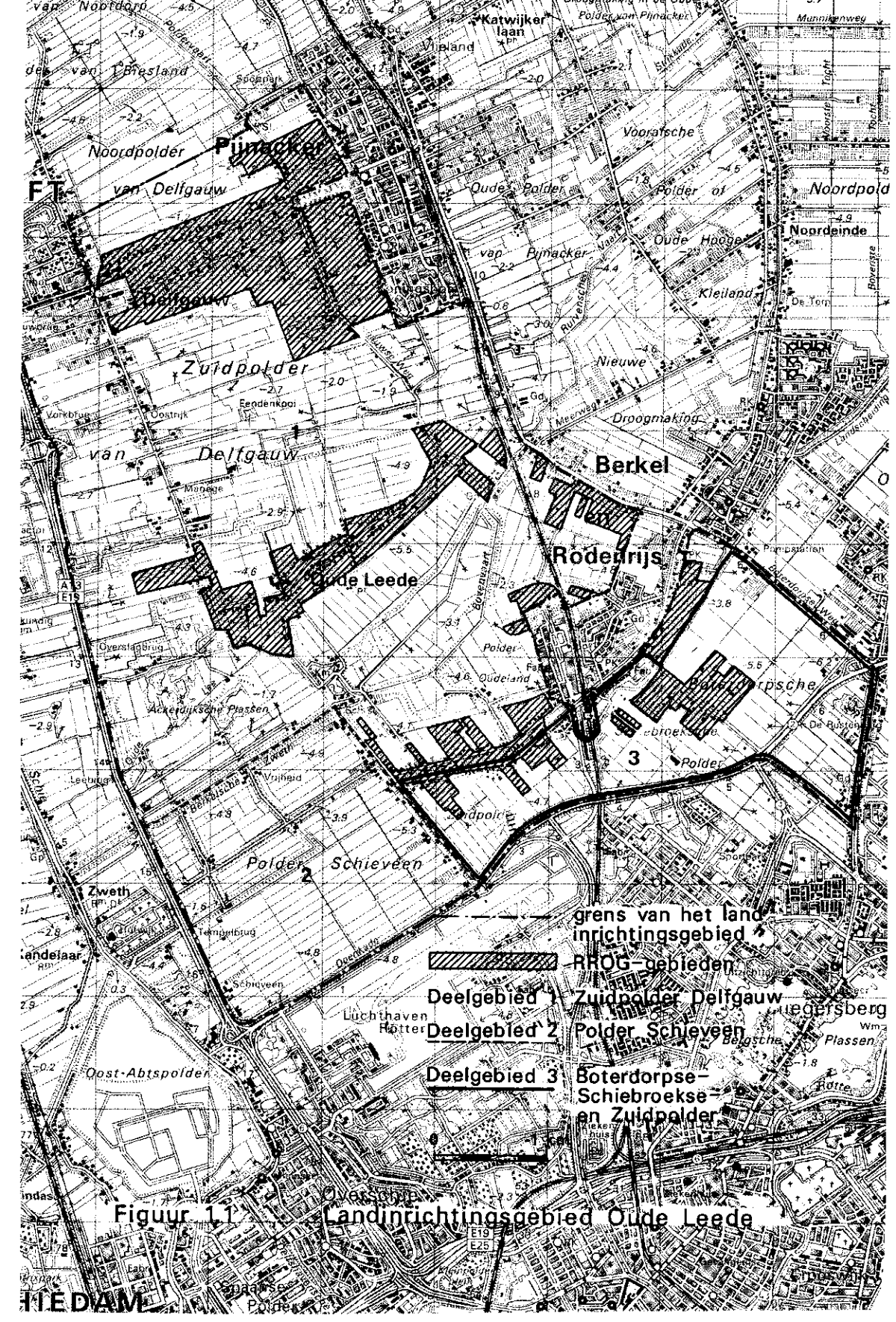
1.1 Achtergrond, doel en opzet van het onderzoek

In het kader van de voorbereiding van een herinrichtingsproject is het nodig inzicht te hebben in het functioneren van de land- en tuinbouw in Oude Leede. Het doel van dit onderzoek is het opsporen en analyseren van factoren, die bepalend zijn voor de ontwikkeling van de structuur van de land- en tuinbouw in het gebied. Het gaat daarbij onder meer om de ontwikkeling van het aantal bedrijven en arbeidskrachten, het grondgebruik en de produktiesamenstelling, de bedrijfsoppervlakte en de bedrijfsomvang in relatie tot de continuïteit van de bedrijven.

Het onderzoek dient mede als bouwsteen voor het landbouw-structuuradvies dat onder de verantwoordelijkheid van de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling wordt uitgebracht. Ook in het herinrichtingsgebied "Oude Leede" werd een dergelijke verkenning van de land- en tuinbouw wenselijk geacht. De Landinrichtingsdienst (LD) heeft het LEI verzocht hieraan uitvoering te geven. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van gegevens uit de landbouwstellingen van 1983 en 1988, aangevuld met gegevens uit andere bronnen, waaronder het LEI-boekhoudnet en inventarisaties van het LEI en het Staring Centrum in het gebied. Op grond van het grote aantal onduidelijkheden over de toekomstige bestemming van het gebied is, in overleg met de LD, besloten deze verkenning beperkt van opzet te houden.

1.2 Schets van het gebied

Het herinrichtingsgebied "Oude Leede" ligt in de provincie Zuid-Holland ten noorden van Rotterdam. De begrenzing van het gebied is aangegeven op figuur 1.1. Het omvat delen van de gemeenten Pynacker, Delft, Rotterdam, Bergschenhoek en Berkel en Rodenrijs. Het gebied maakt deel uit van het westelijk veenweidegebied. Binnen het gebied komen relatief grote hoogteverschillen voor, door enerzijds de aanwezigheid van hoger gelegen onvergraven veengebieden met kleidek en kreekruigen en anderzijds nagenoeg geheel verveende en drooggemalen gebieden. In het zuidoostelijk deel van "Oude Leede" ligt een aantal droogmakerijen. Belangrijke natuurgebieden binnen Oude Leede zijn de Akkerdijsche Polder en de eendenkooi ten noorden van het riviertje "Oude Leede". Het herinrichtingsgebied maakt, waterstaatkundig gezien, deel uit van het Hoogheemraadschap Delfland met uitzondering van het zuidoostelijk deel van het gebied (polder Schieveen), dat deel uitmaakt van het Hoogheemraadschap Schieland (Landinrichtingsdienst, 1987).

grens van het land
inrichtingsgebied

RROG-gebieden

Deelgebied 1

Zuidpolder Delfgauw

Deelgebied 2

Polder Schieveen

Deelgebied 3

Boterdorpse-
Schiebroekse
en Zuidpolder

Figuur 1.1

Landinrichtingsgebied Oude Leede

De totale cultuuroppervlakte van de bij deze studie betrokken bedrijven bedraagt circa 1.800 hectare, waarvan het grootste deel in gebruik is als grasland. Daarnaast komt rond de dorpen veel glastuinbouw voor.

Een aantal glastuinbouwgebieden binnen het landinrichtingsgebied Oude Leede zijn in het kader van de regeling reconstructie oude glastuinbouwgebieden (RROG) op het voorbereidingsschema van de landinrichting geplaatst of komen daarvoor in aanmerking. In deze verkenning zullen deze glastuinbouwgebieden (Pijnacker - Oude Leede, Berkel- en Rodenrijs en Pijnacker - Delfgauw, zie figuur 1.1) buiten beschouwing worden gelaten.

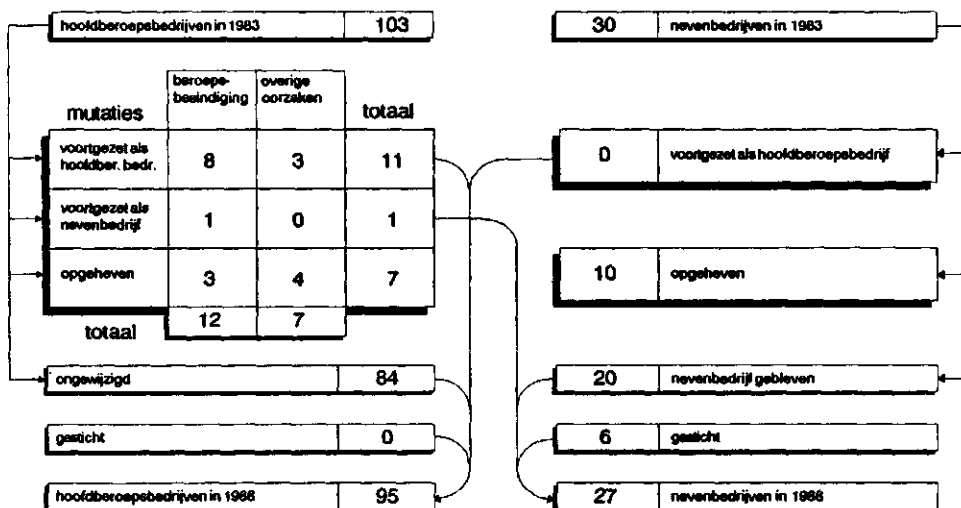
Voor de toekomstige bestemming van het gebied zijn met name het ruimtelijk beleid van de Rijksoverheid, de provincie Zuid-Holland en de gemeenten, die in het gebied liggen, van belang. Het beleid van de Rijksoverheid is vastgelegd in de Nota Landelijke Gebieden, de Structuurschets Stedelijke en Landelijke gebieden, het Meerjarenplan Bosbouw, de Nota Ruimtelijk Kader RSGS, de Vierde Nota op de Ruimtelijke Ordening en het Natuurbeleidsplan. Op provinciaal niveau zijn het streekplan Zuid-Holland West en het Streekplan Rijnmond van belang. In de nota landelijke gebieden behoort het gebied "Oude Leede" tot de gebieden met afwisselend landbouw, natuur en andere functies in grote ruimtelijke eenheden. Het beleid, zoals is verwoord in het merendeel van de hiervoor genoemde nota's is gericht op een scheiding van functies en wel op zodanige wijze dat er een zekere samenhang en een zeker evenwicht tussen deze functies ontstaat, waarbij afhankelijk van de plaats in het gebied bepaalde functies versterkt zullen worden en andere functies juist afgezwakt zullen worden. Het meest concreet zijn de plannen voor het zuidelijk deel van het gebied. Hiervoor zijn onder andere plannen ontwikkeld (Projectbureau Noordrand Rotterdam, 1988) voor de verplaatsing van het vliegveld Zestienhoven naar polder Schieveen, de aanleg van wegen, recreatievoorzieningen en woningbouw. Of deze plannen ook gerealiseerd zullen worden en zo ja, op welke termijn is nog onduidelijk. In het kader van deze verkenning zijn mede op grond hiervan drie deelgebieden onderscheiden (zie figuur 1.1). In hoofdstuk 6 en in bijlage 3 wordt nader ingegaan op een aantal kenmerken van de onderscheiden deelgebieden.

2. Algemene agrarische ontwikkelingen

2.1 Aantal bedrijven

In 1988 waren in het studiegebied 124 bedrijven met meer dan 10 sbe 1), waarvan 95 hoofdberoepsbedrijven, dat wil zeggen bedrijven waarvan het bedrijfshoofd meer dan de helft van de arbeidstijd op het eigen bedrijf werkzaam is, en 27 nevenbedrijven. Nevenbedrijven zijn die bedrijven, waarvan het bedrijfshoofd een hoofdberoep buiten het bedrijf heeft 1). Van de 27 nevenbedrijven waren er 12 van rustende (niet-)agrariërs. Daarnaast zijn er nog twee bedrijven, die in deze verkenning buiten beschouwing worden gelaten, daar ze door hun afwijkende bedrijfsvoering (zeer groot aantal arbeidskrachten op een relatief klein glasoppervlak) een vertekend beeld kunnen geven van de agrarische structuur in het gebied. Deze twee bedrijven zijn eveneens bij de grondtransacties buiten beschouwing gelaten.

Het aantal agrarische bedrijven is in de periode 1983-1988 met ruim 8% afgenomen. Deze afname is hoger dan het landelijk gemiddelde over dezelfde periode. De nevenbedrijven zijn relatief gezien wat sterker afgenomen dan de hoofdberoepsbedrijven. Bij de hoofdberoepsbedrijven komt de afname van het aantal bedrijven geheel voor rekening van de rundveehouderijbedrijven.

Figuur 2.1 Veranderingen in het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven

1) Zie bijlage 1 voor begripsomschrijving.

Van het totaal aantal hoofdberoepsbedrijven, waarvan het bedrijfshoofd tussen 1983 en 1988 het bedrijf heeft beëindigd zijn er elf overgenomen en voortgezet als hoofdberoepsbedrijf. Eén bedrijf is voortgezet als nevenbedrijf en zeven bedrijven zijn opgeheven. Bij de nevenbedrijven zijn er twintig ongewijzigd voortgezet.

2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling

De oppervlakte cultuurgrond van alle bedrijven samen met een omvang van 10 sbe of meer was in 1988 ongeveer 1.800 hectare (gemeten maat). Deze oppervlakte wordt in het vervolg in beschouwing genomen, tenzij anders vermeld. Van de oppervlakte cultuurgrond is 94% in gebruik als grasland, 3% als tuinbouwgrond, waarvan twee derde onder glas en 3% is bouwland. Van de 17% cultuurgrond, die in gebruik is bij de nevenbedrijven is het grootste deel eveneens grasland. In de afgelopen periode (1983-1988) is het areaal cultuurgrond nauwelijks veranderd en er hebben ook geen grote verschuivingen in het grondgebruik plaatsgehad.

Tabel 2.1 Produktie-omvang naar produktierichting en beroepsgroep (gegevens 1988)

Produktietak	Hoofdber. bedr.		Nevenbedr.		Alle bedrijven	
	totaal sbe	%	totaal sbe	%	totaal sbe	%
Glastuinbouw	18.998	59	134	8	19.132	57
Rundvee (inclusief snijmais)	12.290	38	1.414	90	13.704	40
Intensieve veehou- derij	739	2	20	1	759	2
Akkerbouw en overig tuinbouw	322	1	12	1	334	1
Totaal	32.349	100	1.580	100	33.925	100

Ondanks het feit dat de in paragraaf 1.2 genoemde RROG-gebieden in deze verkenning buiten beschouwing zijn gelaten, is de glastuinbouw met 57% van de totale produktie-omvang de belangrijkste produktierichting. Vooral langs de Zuideindseweg tussen Delfgauw en Oude Leede komt veel glastuinbouw voor. Na de glastuinbouw is de rundveehouderij met 40% van de totale produktie-omvang de belangrijkste produktietak. De resterende produktietaken zijn van weinig betekenis in Oude Leede.

2.3 Bedrijfstype

Op grond van de samenstelling van de produktie kunnen de bedrijven ingedeeld worden in vier bedrijfstypen.

Tabel 2.2 Aantal bedrijven naar beroepsgroep en bedrijfstype

Bedrijfstype *)	Hoofdberoepsbedr.		Nevenbedrijven	
	1983	1988	1983	1988
Glasgroente	10	10	1	2
Glasbloemen	21	21	-	-
Melkveehouderij	63	56	9	6
Overige bedrijven	9	8	20	19
Totaal	103	95	30	27

*) Op de bedrijven van een type maakt de in naam aangeduide produktierichting meer dan 60% van de totale produktie-omvang uit.

Het merendeel van de 95 hoofdberoepsbedrijven was in 1988 gericht op de melkveehouderij (59%) of op de glastuinbouw (33%), terwijl bij de nevenbedrijven veel "overige bedrijven" voorkomen, meestal gemengde rundvee/intensieve veehouderijbedrijven.

Het aantal melkveehouderijbedrijven is in de afgelopen periode afgenomen, voornamelijk door opheffing van bedrijven. Als gevolg van verschuiving in de samenstelling van de produktie zijn enkele (6) hoofdberoepsbedrijven van type veranderd.

De produktie-omvang van de bedrijven wordt uitgedrukt in sbe 1). Ten aanzien van de produktie-omvang in de periode 1983-1988 moet opgemerkt worden dat de cijfers voor 1983 gebaseerd zijn op de sbe-normen van 1981 en de cijfers voor 1988 op de sbe-normen van 1986. Hierdoor zijn de sbe-normen wel bruikbaar als graadmeter voor de toegevoegde waarde maar niet voor de ontwikkeling van het produktievolume.

Na het voorgaande spreekt het voor zich dat bijna alle cultuurgrond in gebruik is bij de melkveehouderijbedrijven. Mede als gevolg van de afname van dit type bedrijven is ook de oppervlakte, die bij deze bedrijven in gebruik is, afgenomen. De totale produktie-omvang op deze bedrijven is afgenomen ten gevolge van de superheffing. Op de bedrijven van het bedrijfstype overige bedrijven is sprake geweest van een sterke toename van de opper-

1) Zie voor begripsomschrijving bijlage 1.

Tabel 2.3 *Verdeling van de cultuurgrond en de produktie-omvang over de bedrijfstypen in 1988 en de ontwikkelingen hierin ten opzichte van 1983 (hoofdberoepsbedrijven)*

Bedrijfstype	Cultuurgrond			Produktie-omvang		
	ha	%	index *)	sbe	%	index *)
Glasgroente	21	1	117	8.252	25	109
Glasbloemen	29	2	83	10.590	33	106
Melkveehouderij	1.330	89	96	11.835	37	89
Overige	118	8	169	1.686	5	131
Totaal	1.498	100	100	32.345	100	101

*) 1983=100.

vlakke cultuurgrond en zij het in mindere mate ook van de produktie-omvang. De glasgroentebedrijven zijn zowel wat betreft de oppervlakte als het aantal sbe's toegenomen, terwijl de glasbloemenbedrijven in oppervlakte zijn afgenomen en in produktie-omvang zijn toegenomen bij een gelijk blijvend aantal bedrijven.

2.4 Rechtsvorm grondgebruik, grondverkeer en bedrijfsoppervlak

In Oude Leede is 67% van de cultuurgrond in eigendom van de gebruikers, 24% wordt gepacht en 9% wordt op overige manieren geëxploiteerd. Het aandeel van de grond, dat eigendom is, ligt hoger dan in de provincie Zuid-Holland (60%) en het landinrichtingsgebied Leidschendam-Nootdorp (62%) (Voskuilen, 1989).

Ruim 20% van de cultuurgrond in Oude Leede is in de periode 1983-1988 van gebruiker gewisseld. Dit komt neer op 3,7% per jaar. Dit percentage is ongeveer vergelijkbaar met dat van Leidschendam-Nootdorp (1982-1987).

Bedrijfsvergrotingen door grondtransacties met bedrijven buiten het studiegebied zijn niet meegenomen bij deze berekening. Gronden, die binnen deze periode meermalen van gebruiker zijn gewisseld zijn slechts één keer geteld.

Alle cultuurgrond van de opgeheven bedrijven heeft een agrarische bestemming gehouden of is in eigendom van de oorspronkelijke gebruikers gebleven.

De gemiddelde oppervlakte per bedrijf, gerekend over alle bedrijven in het gebied, bedraagt circa 15 hectare. Hiermee is de gemiddelde bedrijfsgrootte iets hoger dan die van de bedrijven in Zuid-Holland. Dit zegt evenwel niet zoveel gezien de in het gebied voorkomende bedrijfstypen. De hoofdberoepsbedrijven van het type melkveehouderij hebben een gemiddelde oppervlakte van 24 hectare.

Tabel 2.4 Grondverkeer

	Ha	%
Ha geregistreerde cultuurgrond in 1983	1774	100
Van gebruiker gewisseld:		
- via bedrijfsoverdracht	166	9
- door opheffing	104	6
- door verkleining van bedrijven	93	5
Totaal van gebruiker gewisseld	363	20
Totaal niet van gebruiker gewisseld	1411	80

Als gevolg van het proces van enerzijds verkleining en opheffing van de bedrijven is de gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven toegenomen met circa 2 hectare. In totaal hebben 33 bedrijven (75% melkveehouderijbedrijven) zich vergroot met gemiddeld circa 4 ha per bedrijf. Daar tegenover staat dat 24 bedrijven (58% melkveehouderijbedrijven) zich hebben verkleind met circa 3 ha per bedrijf. De glastuinbouwbedrijven hebben gemiddeld ruim 1,5 hectare cultuurgrond. In hoofdstuk 3 zal nader in worden gegaan op de oppervlakte onder glas.

2.5 Arbeidskrachten

2.5.1 Omvang en samenstelling van de agrarische beroepsbevolking

In 1988 waren op de hoofdberoepsbedrijven samen 259 arbeidskrachten werkzaam: 222 mannelijke en 37 vrouwelijke ¹⁾. Dit is gemiddeld 2,7 arbeidskracht per bedrijf. Het totaal aantal meewerkende vrouwen is ten opzichte van 1983 met 16% gedaald, terwijl het gemiddeld aantal meewerkende vrouwen (0,4 per bedrijf) gelijk is gebleven.

Het totale aantal arbeidskrachten is ten opzichte van 1983 afgenomen (met circa 2%), maar minder dan het aantal bedrijven (8%). Tegenover de afname van het aantal bedrijfshoofden staat een toename van het aantal meewerkende kinderen en gezinskrachten. De niet-gezinsarbeidskrachten zijn vooral werkzaam op de glastuinbouwbedrijven. Op deze bedrijven is de gemiddelde arbeidsbezetting 4,5, terwijl de melkveehouderijbedrijven voornamelijk eenmansbedrijven zijn, waar het bedrijfshoofd wordt bijge-

1) (Niet-)regelmatig meewerkende gezinsarbeidskrachten en regelmatig meewerkende niet-gezinskrachten.

Tabel 2.5 Aantal arbeidskrachten naar bedrijfstype in 1988

Bedrijfstype	Bedrijfs- hoofden	Echt- geno- ten	Kinderen en fami- lie	Niet- gezins- arbeids- krachten	Totaal	Index 1983= 100
Glasgroente	12	2	5	39	58	97
Glasbloemen	21	7	6	49	83	106
Melkveehouderij	64	10	20	9	103	91
Overige	9	-	5	1	15	115
Totaal	106	19	36	98	259	98

staan door vrouw en/of kinderen (gemiddelde arbeidsbezetting 1.8). Op de nevenbedrijven ligt de gemiddelde arbeidsbezetting met één arbeidskracht per bedrijf aanmerkelijk lager dan op de hoofdberoepsbedrijven.

2.5.2 Leeftijd van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolging

Op de helft van de hoofdberoepsbedrijven in het gebied was het oudste bedrijfshoofd in 1988 ouder dan 50 jaar. Dit relatief lage percentage is vooral toe te schrijven aan de leeftijdsverdeling op de glasbloemenbedrijven. Op deze bedrijven is 39% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. Ten opzichte van 1983 is het totale aantal oudere bedrijfshoofden licht toegenomen. Uit de verkregen informatie uit het gebied komt naar voren dat ruim de helft van de bedrijfshoofden een opvolger heeft. Ongeveer een vierde heeft geen opvolger en van de overige bedrijfshoofden is niet bekend of ze een opvolger hebben. Er zijn grote verschillen

Tabel 2.6 Leeftijd bedrijfshoofden en opvolgingssituatie op de hoofdberoepsbedrijven

Leeftijd be- drijfshoofd	1983		1988		Met op- volger	Opvol- ger on- bekend	Zonder opvol- ger
	aantal	%	aantal	%			
tot 40 jaar	28	27	24	25	-	-	-
40-50 jaar	26	25	24	25	-	-	-
50-55 jaar	22	21	11	12	2	6	3
55-60 jaar	14	14	21	22	13	5	3
60 jaar e.o.	13	13	15	16	10	1	4
Totaal	103	100	95	100	25	12	10

tussen de bedrijfstypen te constateren: op de melkveehouderijbedrijven heeft 39% van de bedrijfshoofden, die ouder dan 50 jaar is een opvolger, terwijl dit percentage op de glastuinbouwbedrijven met 67% beduidend hoger ligt.

Op de nevenbedrijven is 66% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. Over de opvolgingssituatie op deze bedrijven is echter niets bekend.

3. Ontwikkelingen in de belangrijkste produktietakken

3.1 De rundveehouderij

3.1.1 Inleiding

De rundveehouderij legt, zoals reeds eerder vermeld, het grootste beslag op de cultuurgrond in het gebied. De totale oppervlakte voedergewassen is op de hoofdberoepsbedrijven nagenoeg gelijk gebleven en op de nevenbedrijven toegenomen (met circa 11%, zie tabel 3.1). Onder invloed van de superheffing is het totale aantal melkkoeien met ongeveer 18% afgenomen en het aantal stuks jongvee met circa 11%. Het aantal stuks jongvee per 100 koeien is dus toegenomen. Opvallend is dat het gemiddeld aantal stuks jongvee op de nevenbedrijven sterk is afgenomen, terwijl dit aantal op de hoofdberoepsbedrijven een lichte stijging laat zien. In tegenstelling tot de landelijke tendens, waarbij de afname van het aantal stuks rundvee gecompenseerd wordt door een toename van het aantal stuks mestvee, is het aantal stuks mestvee in Oude Leede licht gedaald. Wel blijkt het gemiddeld aantal schapen per bedrijf met schapen toe te zijn genomen.

Doordat de afname van melkvee nauwelijks is gecompenseerd door ander vee is de totale veedichtheid gedaald. Dat de rundvee-

Tabel 3.1 Overzicht van enkele kengetallen van de rundveehouderij

Kengetallen	Hoofdber. bedr.		Nevenbedrijven	
	1983	1988	1983	1988
Bedrijven met koeien	67	61	8	8
Totaal aantal koeien	3.831	3.160	66	48
Koeien per bedrijf	57	52	8	6
Bedrijven met jongvee	65	60	12	8
Totaal aantal jongvee	1.900	1.838	264	80
Jongvee per bedrijf	29	31	22	10
Aantal stuks jongvee per 100 koeien	50	58	400	167
Bedrijven met mestvee	44	42	6	7
Totaal mestvee	226	168	117	120
Mestvee per bedrijf	5	4	20	17
Ha voedergewassen *)	1.438	1.428	259	291
Aantal gve per 100 ha	344	295	189	135

*) Hoofdzakelijk grasland.

houders niet direct naar compensatie hebben gezocht is mede te verklaren uit de hoge veedichtheid in het gebied. Door de afname van de veestapel is deze weer enigszins in overeenstemming gebracht met het aanbod van ruwvoer. Gezien de hoge veedichtheid zal echter ook in de huidige situatie op veel bedrijven nog sprake zijn van een tekort aan ruwvoer.

3.1.2 Omvang van de veestapel per bedrijf

Het totale aantal hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien is ten opzichte van 1983 met circa 9% afgenomen. In de provincie Zuid-Holland is dit percentage over dezelfde periode echter 14%. Toch is het aantal koeien per bedrijf in het gebied sterker gedaald dan het gemiddelde in de provincie. Onder invloed van de superheffing is het aantal bedrijven met een relatief grote veestapel sterk afgenomen (zie tabel 3.2).

Bij het type overige bedrijven met koeien, ligt het gemiddelde aantal koeien per bedrijf met 30 veel lager dan het gemiddelde van de gespecialiseerde melkveehouderijbedrijven.

Tabel 3.2 Indeling van de bedrijven met melkkoeien naar aantal melkkoeien

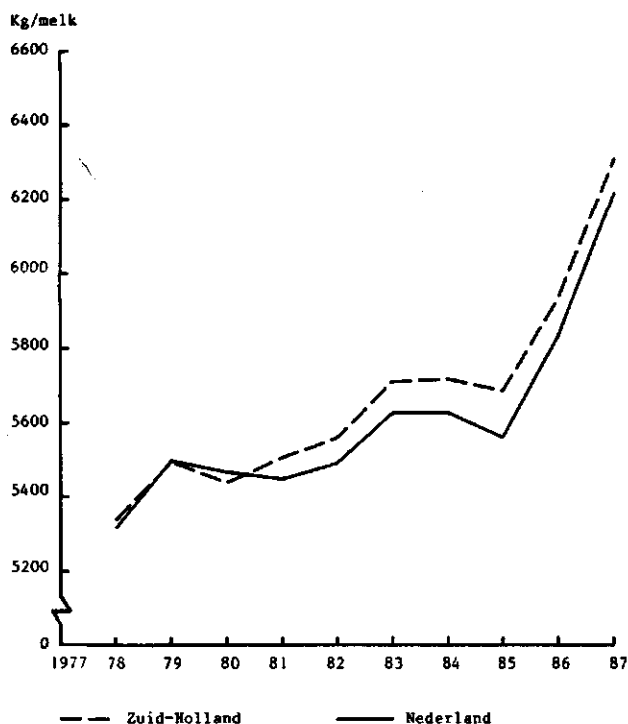
Klasse-indeling melkkoeien	Hoofdber. bedr.		Nevenbedrijven	
	1983	1988	1983	1988
0 - 30	9	12	8	8
30 - 50	21	21	0	0
50 - 70	17	15	0	0
> 70	20	13	0	0
Totaal	67	61	8	8

Het aantal koeien op de nevenbedrijven is van weinig betekenis, daar slechts 28% van deze bedrijven koeien heeft en het gemiddeld aantal koeien per bedrijf zeer laag te noemen is.

3.1.3 Melkproduktie per koe

Aangezien exacte cijfers voor de bedrijven in het gebied niet voorhanden zijn is in figuur 3.1 de ontwikkeling van de gemiddelde melkproduktie per koe van gecontroleerde bedrijven in Zuid-Holland weergegeven (Koninklijk Nederlands Rundveesyndicaat, 1978-1987). De ontwikkeling van de gemiddelde melkproduktie per koe komt vrijwel overeen met het landelijk gemiddelde over een zelfde periode. De daling van de gemiddelde melkproduktie in het

produktiejaar 1984/1985 is veroorzaakt, door het feit dat onder invloed van de superheffing eerst de minder goed producerende koeien werden opgeruimd. Hierdoor is het aantal afgebroken lijsten boven de 200 dagen toegenomen. Deze lijsten zijn wel bij de berekening van de gemiddelde melkproduktie per koe meegenomen. Het gemiddeld aantal lactatiedagen daalde in dat jaar dan ook van 313 naar 306. Blijkens figuur 3.1 is deze daling dan ook van tijdelijke aard geweest en na 1985 zien we dan weer een toename van de gemiddelde melkproduktie. Wellicht kan de gemiddelde melkproduktie per koe beter worden afgeleid uit de gegevens van de melkcontrolevereniging "Delflands Doel Schipluiden", daar waarschijnlijk een groot aantal melkveehouders in "Oude Leede" van deze controlevereniging lid zal zijn. Door fusies en dergelijke bestaat deze vereniging in haar huidige samenstelling echter pas sinds 1987, waardoor het niet mogelijk is de melkproduktiegegevens over een langere periode te vergelijken. Voor zover de gegevens wel beschikbaar zijn kan vermeld worden, dat de gemiddelde melkproduktie per koe van de bij deze vereniging aangesloten bedrijven circa 200 kg hoger ligt dan het gemiddelde van de provincie Zuid-Holland.

Figuur 3.1 Ontwikkeling van de gemiddelde melkproduktie per koe van gecontroleerde bedrijven in Zuid-Holland en Nederland

3.1.4 Bedrijfskenmerken naar staltype en bedrijfsgrootte van hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien

In 1988 had ruim 40% van de hoofdberoepsbedrijven een ligboxenstal, waarin bijna de helft van het totale aantal koeien was ondergebracht. Op deze bedrijven is bijna de helft van de totale jongveestapel gehuisvest en zij hebben 46% van de totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik. Omdat de bedrijfsoppervlakte nogal van invloed is op de bedrijfssituatie, is in tabel 3.3 een overzicht gegeven van enkele kengetallen van de gecontinueerde melkveehouderijbedrijven naar hectare-klasse en het al dan niet aanwezig zijn van een ligboxenstal.

Tabel 3.3 *Overzicht van enkele kengetallen voor de hoofdberoepsbedrijven met melkvee naar staltype en grondoppervlakte (ha) in 1988*

Kengetallen	Ligboxenstal			Traditionele stal		
	<20 ha	20-30 ha	>30 ha	<20 ha	20-30 ha	>30 ha
Aantal bedrijven	8	9	8	17	14	5
Aantal ha	132	224	307	223	341	211
Ha per bedrijf	17	25	38	13	24	42
Aantal koeien	294	518	697	561	672	418
Koeien per bedrijf	37	58	87	33	48	84
Stuks jongvee	162	337	385	318	387	249
Stuks jongvee per 100 koeien	55	65	55	57	58	60
Aantal melkkoeien per 100 ha	223	231	227	252	197	198
Gve per 100 ha	289	303	307	354	277	264

Opmerkelijk is dat de veebezetting op de kleine ligboxenstalbedrijven lager ligt dan op de grotere bedrijven, terwijl op de bedrijven met een traditionele stal juist het omgekeerde het geval is. De bedrijven met een ligboxenstal hebben ten opzichte van 1983 gemiddeld 8% meer grond, 16% minder koeien en 4% minder jongvee. De veebezetting is op deze bedrijven sterker gedaald dan op de bedrijven met een traditionele stal. Deze laatste groep bedrijven heeft minder grond aangekocht (gemiddeld 4% per bedrijf) en minder koeien weggedaan (gemiddeld 11% per bedrijf); de jongveestapel is echter sterk gegroeid (15%).

3.1.5 Verkavelingssituatie

De verkavelingssituatie in Oude Leede levert in het algemeen geen grote problemen op voor de bedrijfsvoering van de melkveehouderijbedrijven. De hoofdberoepsbedrijven van het melkveehouderijtype hebben gemiddeld ongeveer drie bedrijfskavels per bedrijf met een gemiddeld oppervlak van ruim 8 hectare. Het aantal kavels per bedrijf bedraagt echter ruim 4 en het gemiddeld oppervlak van per kavel is 6 hectare (bron Staring Centrum). Het gemiddeld aantal bedrijfskavels per bedrijf ligt op de hoofdberoepsbedrijven met minder dan 30 hectare lager, terwijl dit op de bedrijven met meer dan 30 hectare (13 bedrijven) hoger ligt dan het gemiddelde.

Voor de bedrijven met melkkoeien is het van belang dat er voldoende cultuurgrond in de onmiddellijke nabijheid van de bedrijfsgebouwen ligt (huisbedrijfskavel). De benodigde oppervlakte huisbedrijfskavel hangt onder meer af van het beweidingssysteem, het graslandbeheer, de graslandopbrengsten en de melkproductie per koe. Uitgaande van de huidige melkproductie per koe is circa 25 tot 30 are per koe nodig om de koeien de gehele weideperiode op de huisbedrijfskavel te laten weiden. In het algemeen beschikken de kleinere bedrijven over voldoende grond bij huis, terwijl dit op de grotere bedrijven minder vaak het geval is. Van de ligboxenbedrijven heeft ongeveer de helft onvoldoende grond bij huis. Indien in de toekomst (zie paragraaf 5.4) de melkproductie per koe zal stijgen, zal een grotere huisbedrijfskavel per koe (circa 33 are) gewenst zijn. Bij een stijgende melkproductie en handhaving van het huidige melkquotum zal echter het aantal koeien per bedrijf af gaan nemen, waardoor waarschijnlijk het aantal bedrijven met een te kleine huisbedrijfskavel niet verder toe zal nemen.

3.1.6 Mestwetgeving

Sinds 1 januari 1987 zijn de Meststoffenwet en de wet Bodembescherming van kracht. De Meststoffenwet regelt de mestboekhouding, de mestproductie en de heffingen. De wet Bodembescherming regelt de maximale mestgift, die per jaar mag worden gegeven en de perioden waarin dit mag gebeuren. De huidige normen voor de maximale fosfaataanwending zijn vastgesteld op 125 kg P_2O_5 per hectare per jaar voor bouwland, 250 kg voor grasland en 350 kg voor maisland. Vanaf 1 januari 1987 zijn uitbreiding en nieuwvestiging verboden op bedrijven waar meer dan 125 kg P_2O_5 per hectare per jaar wordt geproduceerd. Deze bedrijven zijn tevens verplicht een mestboekhouding bij te houden. Bij een jaarlijkse productie van 125 t/m 200 kg P_2O_5 per hectare moet een heffing betaald worden van f 0,25 per kg teveel geproduceerde fosfaat. Voor een jaarlijkse productie van meer dan 200 kg is dit f 0,50. Tot 1 mei 1995 zullen de mestnormen nog gefaseerd verlaagd worden op grasland (tot 175 kg) en op maisland (tot 175 kg). Vervolgens zullen de mestnormen bij een voortzetting van het huidige beleid verder verlaagd worden tot 125 kg P_2O_5 in het jaar 2000.

In het gebied Oude Leede hebben slechts enkele hoofdberoepsbedrijven een mestoverschot. Het gebied in haar totaliteit verkeert in de "gunstige" positie dat alle mest in het gebied kan worden geplaatst. De plaatsingsmogelijkheden zijn echter wel afhankelijk van de acceptatiegraad van de bedrijven, die geen overschot hebben. Ook indien de mestnormen verder verlaagd worden tot 125 kg per hectare kan nog alle mest bij de huidige veebezetting in het gebied worden afgezet. Bovendien zal naar verwachting het aantal koeien verder afnemen door een blijvende contingentering en een stijgende melkproduktie per koe. Dit biedt waarschijnlijk ruimte voor uitbreiding met mestvee of intensieve veehouderij (zie paragraaf 5.4 voor de toekomstige ontwikkelingen in de rundveehouderij).

3.1.7 Neventakken op de bedrijven

In Oude Leede worden op de hoofdberoepsbedrijven van het type melkveehouderij en overige bedrijven naast melkkoeien nog een aantal andere diersoorten gehouden, zoals schapen, mestvarkens en fokvarkens. Het gemiddeld aantal schapen van de bedrijven van het type melkveehouderij, die schapen houden (54%) is sterk toegenomen van gemiddeld 38 in 1983 tot 57 in 1988. Het aantal melkveehouderijbedrijven met fokvarkens (23%) is ten opzichte van 1983 met circa 19% afgenomen. Het aantal dieren is eveneens afgenomen tot circa 17 per bedrijf. Op het type overige bedrijven heeft bijna de helft van de bedrijven fokvarkens, het aantal fokvarkens per bedrijf (47) ligt echter aanmerkelijk hoger dan op de melkveehouderijbedrijven.

Op de nevenbedrijven is het aantal bedrijven met schapen toegenomen met 36% en het gemiddeld aantal schapen per bedrijf is verdubbeld tot 113. De varkenshouderij is op deze bedrijven in de voorgenoemde periode nagenoeg verdwenen.

3.2 De glastuinbouw

3.2.1 Oppervlakte cultuurgrond en areaal glas van de bedrijven met glastuinbouw

De totale oppervlakte cultuurgrond van de 33 glastuinbouwbedrijven was in 1988 ruim 50 ha. Hiervan is bijna alles in gebruik bij de hoofdberoepsbedrijven met een gemiddelde glasbedekking van ongeveer 70%. Het totale aantal bedrijven met glas is nagenoeg gelijk gebleven, terwijl het areaal glas met ruim 2% is toegenomen. De hoofdberoepsbedrijven hebben meestal één kavel. De hoofdberoepsbedrijven met glas zijn onderverdeeld in glasgroente- en glasbloemenbedrijven. De bedrijven met glasbloemen hebben een gemiddelde oppervlakte cultuurgrond onder glas van 105 are per bedrijf en de glasgroentebedrijven 124 are. De arealen glas van de glasgroentebedrijven zijn ten opzichte van 1983 gelijk gebleven en van de glasbloemenbedrijven licht toegenomen.

**Tabel 3.4 Aantal bedrijven met glas naar bedrijfstype en glas-
areaal (gegevens 1988)**

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Glasareaal in are			
		<50	50-100	100-150	>150
Glasbloemen	21	2	12	6	1
Glasgroente	10	1	7	-	2
Totaal	31	3	19	6	3

Van alle glastuinbouwbedrijven heeft 61% een glasoppervlak tussen de 50 en 100 are (1988).

Over het algemeen geldt dat er bij uitbreiding van het glasareaal schaalvoordelen zijn te behalen. Het gaat hierbij om kostenvoordelen en niet zozeer om hogere opbrengsten per vierkante meter glas. Uit onderzoek is gebleken dat verschillen in opbrengstenniveau vooral samenhangen met het managementniveau van de ondernemer; met de bedrijfsgrootte als geïsoleerde factor werd geen relatie gevonden. Wel kan deze in samenhang met managementaspecten invloed uitoefenen op het opbrengstenniveau.

In 1979 is door Alleblas een studie verricht naar de relatie tussen de kosten per sbe en de bedrijfsomvang in sbe. Toen bleken de kostenvoordelen grotendeels te zijn uitgewerkt bij een glasoppervlakte van circa één hectare. Deze grens is echter sterk afhankelijk van de produktie-omstandigheden op de bedrijven, de specifieke teelten en van de ondernemerskwaliteiten.

Recent onderzoek op dit terrein is niet voorhanden. Aangenomen mag worden dat de oppervlakte tot waar nog belangrijke schaalvoordelen zijn te behalen geleidelijk omhoog is gegaan. Uitgaande van deze veronderstelling zal deze oppervlakte nu globaal rond de 1,5 hectare liggen. Hiervan uitgaande zijn op de meeste bedrijven in Oude Leede nog schaalvoordelen te behalen door vergroting van het glasareaal per bedrijf. Immers, twee derde van de bedrijven heeft minder dan één hectare.

3.2.2 Oppervlakte van de teelten onder glas naar soort teelt

De totale oppervlakte cultuurgrond onder glas van alle bedrijven samen was in 1988 circa 3.500 are. Hiervan is 98% in gebruik bij de hoofdberoepsbedrijven. Van de totale oppervlakte wordt de helft gebruikt voor de bloementeel met als belangrijkste teelt rozen (zie tabel 3.2.3). Van de resterende oppervlakte wordt twee derde gebruikt voor de groenteteelt met als belangrijkste teelt komkommers en een derde wordt gebruikt voor de teelt van pot- en perkplanten. Ten opzichte van 1983 is het aandeel glasbloemen van het totale areaal glas op de hoofdberoepsbe-

drijven met 9% afgenomen. Voor een groot deel komt dit doordat de anjerteelt is verdwenen en de arealen rozen en gerbera's licht zijn afgenomen.

Het areaal groente onder glas is ongeveer gelijk gebleven, maar er hebben wel verschuivingen in de arealen van de verschillende teelten plaats gevonden; het areaal komkommers is afgenomen en de paprikateelt komt opzetten.

Het areaal pot- en perkplanten heeft zich in de tussenliggende periode zowel op de hoofdberoeps- als op de nevenbedrijven

Tabel 3.5 Oppervlakte van de teelten onder glas naar soort teelt

Soort teelt	Areaal in m ²		Percentage	
	1983	1988	1983	1988
Hoofdberoepsbedrijven				
Tomaten warm	12.325	8.000	3	2
Komkommers warm	54.300	41.400	16	12
Paprika's warm	-	7.200	-	2
Overige groenten	44.718	58.000	13	17
Totaal groenten	111.343	114.600	32	33
Rozen	48.400	40.700	14	12
Anjers	15.950	-	4	-
Chrysanten	-	5.000	-	1
Fresia's	19.900	22.500	6	6
Gerbera's	26.500	19.200	8	5
Overige bloemen	96.540	95.770	28	27
Totaal bloemen	207.290	183.170	60	51
Pot- en perkplanten	22.846	47.512	7	14
Totaal glas hoofdberoeps-bedrijven	341.479	345.282	99	98
Nevenbedrijven				
Groenten	1.110	6.100	1	2
Bloemen	720	-	-	-
Pot- en perkplanten	-	-	-	-
Totaal nevenbedrijven	1.830	6.100	1	2
Totaal glas	343.309	351.382	100	100

weten uit te breiden. Als we de verhouding van de oppervlakten cultuurgrond onder glas in vierkante meters van alle bedrijven met glastuinbouw vergelijken met hetzelfde soort bedrijven in het Westland blijkt dat op de bedrijven in Oude Leede meer bloemen geteeld worden dan in het Westland. De belangrijkste teelten in Oude Leede zijn: rozen (12%), fresia's (5%) en pot- en perkplanten (14% van het totale glasareaal). De oppervlakten van deze teelten zijn in het Westland respectievelijk 12%, 4% en 5% van de totale glasareaal. Wat betreft de groenteteelt is het opmerkelijk dat in Oude Leede op 2% van het glasareaal tomaten geteeld worden tegen 17% in het Westland. De komkommerteelt is in Oude Leede echter van veel grotere betekenis dan in het Westland, terwijl het percentage van het areaal, dat voor paprikateelt gebruikt wordt in vergelijking met Oude Leede circa twee maal zo groot is. Niet alle produktie van de verschillende teelten zijn op één bedrijfstype geconcentreerd. Zo werd 15% van het areaal glasgroente geteeld bij de glasbloemenbedrijven en de overige bedrijven, in 1983 was dit nog bijna 10%. Het areaal pot- en perkplanten is ten opzichte van 1983 verdubbeld. Een derde van dit areaal wordt geteeld op de glasgroentebedrijven en de rest op de glasbloemenbedrijven.

4. Bedrijfsomvang en inkomenssituatie

4.1 Bedrijfsomvang

De gemiddelde produktie-omvang per bedrijf, gerekend over alle bedrijven, was in 1988 278 sbe. Dit is iets meer dan het gemiddelde van alle bedrijven in Zuid-Holland (266 sbe). Binnen de groep hoofdberoepsbedrijven hebben vooral de bedrijven met glastuinbouw een relatief grote produktie-omvang. De arbeidsbezetting op deze bedrijven ligt hoger dan op de andere bedrijven, evenals de produktie-omvang (in sbe) per regelmatig werkzame arbeidskracht.

Tabel 4.1 Produktie-omvang van hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype	Aantal bedrij- ven	Sbe per bedr.	Sbe per arbeids- kracht	% Bedr. met...sbe	
				<250	>250
Glasgroente	10	825	142	30	70
Glasbloemen	21	504	125	4	96
Melkveehouderij	56	211	115	71	29
Overige bedrijven	8	209	111	63	37
Totaal	95	340	123	54	46

De gemiddelde bedrijfsomvang van de glasgroentebedrijven in Oude Leede is drie maal zo groot dan die van het zelfde type bedrijven in Leidschendam Nootdorp (gegevens 1987). De glasbloemenbedrijven zijn echter iets kleiner (10%). Hierbij moet wel opgemerkt worden dat twee extreem grote glasgroentebedrijven het beeld verstoren. Dit geldt eveneens, zij het in mindere mate, voor de glasbloemenbedrijven, waarbij ook één heel groot bedrijf voorkomt. Indien deze twee zeer grote glasgroentebedrijven buiten beschouwing worden gelaten is de gemiddelde bedrijfsomvang van de overige glasgroentebedrijven 244 sbe en daarmee ongeveer gelijk aan die van de bedrijven in Leidschendam-Nootdorp.

4.2 Netto-toegevoegde waarde

In het voorgaande is aangegeven in welke omvang de verschillende produktierichtingen op de bedrijven in Oude Leede voorko-

men. De gegevens die hieraan ten grondslag liggen, bieden de mogelijkheid in te gaan op de economische betekenis van de primaire land- en tuinbouw in Oude Leede.

De economische betekenis kan men definiëren als de hoeveelheid inkomen die gevormd wordt. Elk bedrijf koopt grondstoffen aan, betaalt voor diensten en verkoopt produkten.

Als op de verkoopwaarde van deze produkten de kosten van aangekochte grondstoffen en diensten in mindering wordt gebracht, resteert de beloning voor de op de bedrijven geleverde arbeid en voor het in grond en goederen geïnvesteerde vermogen.

Van de bedrijven in het herinrichtingsgebied zijn geen bedrijfseconomische gegevens beschikbaar. Om toch een raming te kunnen maken van het hierboven omschreven inkomen (netto-toegevoegde waarde) is gebruik gemaakt van gegevens uit het LEI-boekhoudnet (Dijk, Van Vliet, 1988), (Van Noort, 1987-1988). Hieruit kunnen voor de verschillende bedrijfstypen de kosten en opbrengsten per sbe berekend worden. Door vermenigvuldiging van de productie-omvang van de bedrijven met de netto-toegevoegde waarde per sbe kan een indicatie worden verkregen van de netto-toegevoegde waarde voor het gebied. Uit het boekhoudnet zijn die bedrijven geselecteerd, die naar aard en omvang zoveel mogelijk overeenstemmen met de bedrijven in Oude Leede.

De gehanteerde netto-toegevoegde waarde per sbe is de gemiddelde waarde van drie jaar. In bijlage 2 wordt nader ingegaan op de berekeningswijze en uitgangspunten.

De totale netto-toegevoegde waarde van de land- en tuinbouwbedrijven is geraamd op circa 16 miljoen gulden. Dit bedrag is de beloning voor de bedrijfshoofden, hun meewerkende gezinsleden, verdere medewerkers, verpachters en kapitaalverschaffers van alle bedrijven voor de inzet van kapitaal, grond en arbeid. Van deze 16 miljoen wordt ruim 15 miljoen gulden gerealiseerd op de hoofdberoepsbedrijven. De grootste bijdrage hieraan leveren de glastuinbouwbedrijven (59%), gevolgd door de melkveehouderijbedrijven (37%). Binnen de glastuinbouwbedrijven wordt ruim de helft van de netto-toegevoegde waarde gerealiseerd door de glashoofdenbedrijven.

4.3 Arbeidsopbrengst

In de netto-toegevoegde waarde zit de beloning van de ingezette arbeid, kapitaal en grond. Na aftrek van de kosten van kapitaal en grond resteert de vergoeding voor de ingezette arbeid van de ondernemer, zijn gezin en eventueel andere arbeidskrachten. Deze vergoeding wordt arbeidsopbrengst genoemd. De berekening van de arbeidsopbrengst heeft op dezelfde wijze plaatsgevonden als die van de netto-toegevoegde waarde. De gemiddelde arbeidsopbrengst per hoofdberoepsbedrijf in Oude Leede is geraamd op f 114.000,-. Bij een gemiddelde arbeidsbezetting van 2,7 arbeidskrachten per bedrijf betekent dit een gemiddelde arbeidsop-

brengrst van ruim f 42.000,- per arbeidskracht. Ter vergelijking: de bruto loonkosten inclusief vakantietoeslag en werkgeversaandeel in de sociale lasten bedragen voor een werknemer met een minimum inkomen circa f 35.000,-.

De resultaten per bedrijf en per arbeidskracht lopen voor de verschillende bedrijfstypen sterk uiteen. De hoogste arbeidsopbrengst, zowel per bedrijf als per arbeidskracht wordt behaald op de glastuinbouwbedrijven, de laagste op de categorie overige hoofdberoepsbedrijven (zie tabel 4.2).

Tabel 4.2 Arbeidsopbrengst per bedrijf en arbeidskracht naar type op hoofdberoepsbedrijven in 1988 (raming)

Bedrijfs- Type	Gemid. arbeidsopbr. in gulden per		Arbeids- krachten per bedrijf	% bedrijven met arbeidsopbrengst per arbeidskracht < f 35.000,-
	bedrijf	arbeidskr.		
Glasgroente	350.000	60.000	5,8	20
Glasbloemen	178.000	45.000	4,0	17
Melkveehouderij	58.000	32.000	1,8	65
Overigen	49.000	26.000	1,9	67
Totaal	114.000	42.000	2,7	50

Op de helft van de hoofdberoepsbedrijven was de produktieomvang waarschijnlijk onvoldoende om per arbeidskracht een inkomen te realiseren dat boven het bruto minimum inkomen ligt. Op

Tabel 4.3 Bedrijven en arbeidskrachten naar arbeidsopbrengst per vaste arbeidskracht in 1988 op hoofdberoepsbedrijven (raming)

Arbeidsopbrengst per arbeidskracht (x f 1.000,-)	Percentage bedrijven	% Arbeidskrachten		
		mannen	vrouwen	totaal
Tot 25	27	22	28	23
25 - 35	23	18	19	18
35 - 50	25	25	17	24
50 - 75	20	22	19	21
75 en meer	5	13	17	14
Totaal	100	100	100	100

deze bedrijven werkt 40% van de mannen en 47% van de vrouwen. Dit is 41% van het totale aantal arbeidskrachten (tabel 4.3). Opge-merkt dient te worden dat het gezinsinkomen van de boer c.q. tuinder in het algemeen hoger is dan blijkt uit de arbeidsopbrengst per arbeidskracht. Het totale gezinsinkomen bestaat name-lijk niet alleen uit de berekende arbeidsopbrengst voor de onder-nemer en zijn gezinsleden, maar ook uit overige inkomsten uit het bedrijf zoals: vergoeding voor eigen vermogen, subsidies en der-gelijke en inkomen uit andere bronnen.

De twee belangrijkste bedrijfstypen in Oude Leede zijn de melkveehouderij en de glastuinbouwbedrijven. In de volgende para-grafen zal nader in worden gegaan op de bedrijfsresultaten van deze typen bedrijven.

Melkveehouderijbedrijven

Op de melkveehouderijbedrijven ligt de berekende gemiddelde arbeidsopbrengst op circa f 58.000,- per bedrijf. Bij een ar-beidsbezetting van 1,8 is dit per arbeidskracht ruim f 32.000,-. De gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidskracht ligt hiermee on-der het minimum inkomen. In totaal heeft 66% van deze bedrijven een produktie-omvang, die onvoldoende is om het minimum inkomen per arbeidskracht te realiseren. Op deze bedrijven werkt 73% van het totale aantal arbeidskrachten. De melkveehouderijbedrijven kunnen worden ingedeeld naar bedrijven met een traditionele stal en bedrijven met een ligboxenstal. Tussen deze twee groepen be-staan grote verschillen in omvang, die ook tot uitdrukking komen in de gemiddelde arbeidsopbrengst. De gemiddelde arbeidsopbrengst op de bedrijven met een ligboxenstal is f 74.000,-, hetgeen neer-komt op circa f 39.000,- per arbeidskracht. Voor de bedrijven met

Tabel 4.4 Bedrijven en arbeidskrachten naar arbeidsopbrengst per arbeidskracht in 1988 op melkveehouderijbedrijven (raming)

Arbeidsopbrengst per arbeidskracht (x f 1.000,-)	Percentage bedrijven			Perc. regelmatig werk- zame arbeidskrachten		
	met ligb. stal	met trad. stal	to- taal	met ligb. stal	met trad. stal	to- taal
Tot 25	24	42	35	29	53	43
25 - 35	24	36	31	26	33	30
35 - 50	24	16	19	24	9	15
50 en meer	28	6	15	21	5	12
Totaal	100	100	100	100	100	100

een traditionele stal is dat respectievelijk f 47.000,- en f 26.000,-. Op circa de helft van de bedrijven met een ligboxenstal is de produktie-omvang waarschijnlijk onvoldoende om per arbeidskracht een inkomen te realiseren dat boven de f 35.000,- ligt. Voor de bedrijven met een traditionele stal geldt dit voor ruim driekwart van de bedrijven (zie tabel 4.4).

Glastuinbouwbedrijven

Op de glasgroentebedrijven is de arbeidsopbrengst geraamd op ongeveer f 350.000,- per bedrijf, met een gemiddelde arbeidsopbrengst van f 60.000,- per arbeidskracht. Deze hoge gemiddelden worden veroorzaakt door de aanwezigheid van twee zeer grote glasgroentebedrijven. Indien deze twee bedrijven buiten beschouwing worden gelaten blijkt de gemiddelde arbeidsopbrengst per bedrijf uit te komen op f 103.000,-. Gemiddeld is op deze bedrijven 2,4 arbeidskrachten werkzaam, hiermee komt de gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidskracht op f 43.000,-. De glasbloemenbedrijven hadden een gemiddelde arbeidsopbrengst van circa f 178.000,- per bedrijf (inclusief de bedrijven die zijn gespecialiseerd in pot- en perkplanten) en een gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidskracht van f 45.000,-. Indien de twee extreem grote glasgroentebedrijven buiten beschouwing worden gelaten blijkt dat er tussen de typen glastuinbouwbedrijven geen grote verschillen bestaan in het arbeidsinkomen per arbeidskracht. In tabel 4.5 is de spreiding weergegeven van alle glastuinbouwbedrijven naar de arbeidsopbrengst per arbeidskracht.

Tabel 4.5 Bedrijven en arbeidskrachten naar arbeidsopbrengst per arbeidskracht in 1988 op glastuinbouwbedrijven (raming)

Arbeidsopbr. per arbeidskr. (x f 1.000,-)	Percentage bedrijven			Percentage arbeidskr.		
	glasgr.	glasbl.	totaal	glasgr.	glasbl.	tot.
Tot 35	20	17	18	9	18	14
35 - 50	30	39	36	14	42	29
50 - 75	40	33	36	34	33	33
75 en meer	10	11	10	43	7	24
Totaal	100	100	100	100	100	100

5. Verwachte ontwikkelingen in de periode 1988-1998 zonder landinrichting en grondonttrekking

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de te verwachten ontwikkelingen in "Oude Leede" in de periode 1988-1998. Allereerst zal vanuit een aantal algemene en gebiedsspecifieke uitgangspunten een beeld geschetst worden van de situatie van de land- en tuinbouw in 1998 zonder dat er herinrichting heeft plaats gehad. Daarbij zal geen rekening worden gehouden met de mogelijke gevolgen van de realisatie van verschillende ruimtelijke plannen, die op dit moment voor het gebied worden ontwikkeld. Deze aspecten zullen in hoofdstuk 6 aan de orde komen.

Mede in verband met de onzekerheden ten aanzien van de toekomstige economische, technologische, landbouwpolitieke als ook planologische ontwikkelingen moeten de cijfers in dit hoofdstuk niet absoluut gezien worden, maar meer als indicatie voor een mogelijke toekomstige situatie van de land- en tuinbouw in het studiegebied.

5.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven

De ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven is het resultaat van uittreding en toetreding van bedrijfschefs tot deze beroepsgroep. Gezien de huidige beleidsmaatregelen op het gebied van de veehouderij (superheffing en mestwetgeving) is het waarschijnlijk dat oudere bedrijfshoofden met een rundveehouderijbedrijf zonder opvolger geneigd zullen zijn hun bedrijf eerder te beëindigen dan voorheen het geval was. Het kan namelijk aantrekkelijk zijn het bedrijf te gelde te maken bij de huidige situatie van de handel in melkquota tegen relatief hoge prijzen. Dit geldt met name voor de kleinere bedrijven. Een verschuiving van melkquota naar vooral de grotere bedrijven met een ligboxenstal is daarom aannemelijk. Het is ook te verwachten dat vooral de kleinere bedrijven, ook al is er een opvolger aanwezig, niet altijd zullen worden voortgezet als hoofdberoepsbedrijf, omdat het bedrijf onvoldoende groot is om een redelijk inkomen op lange termijn te waarborgen. Stichting van nieuwe rundveebedrijven kwam in het verleden nauwelijks voor en is ook in de toekomst niet te verwachten gezien de produktiebeperkende maatregelen in de rundveehouderij en de mestwetgeving. Hoe de onlangs van kracht geworden huurregeling voor melkquota zal uitwerken op de agrarische ontwikkeling is nog onduidelijk. Aangenomen is dat het effect hiervan beperkt zal blijven tot het wegwerken van tijdelijke overschotten en tekorten.

Samenvattend wordt er dus vanuit gegaan dat er iets meer rundveehouders dan in het verleden hun bedrijf zullen beëindigen en dat minder van deze bedrijven zullen worden voortgezet als hoofdberoepsbedrijf.

Op de glastuinbouwbedrijven is de situatie enigszins anders. Het totale aantal bedrijven is in deze sector namelijk constant gebleven. In de toekomst zullen waarschijnlijk wel kleinere bedrijven met een oudere bedrijfsleider worden opgekocht, maar door stichting van nieuwe bedrijven en/of afsplitsing van bestaande bedrijven zal het aantal glastuinbouwbedrijven waarschijnlijk constant blijven.

Gezien de omvang van de intensieve veehouderijbedrijven en de gemengde bedrijven mag worden aangenomen dat hun aantal licht zal afnemen.

De op basis van deze uitgangspunten berekende prognoses, waarbij mede rekening is gehouden met de leeftijdsverdeling van de bedrijfshoofden en de opvolgingssituatie, laten een afname zien van het aantal hoofdberoepsbedrijven van 95 in 1988 tot ongeveer 80 in 1998 (zie tabel 5.1). De afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven zal dus sneller gaan verlopen dan voorheen.

Tabel 5.1 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1983-1998

Begin jaar	1983	1988	1993
Aantal bedrijven	103	95	88
Uitgetreden bedrijfshoofden	-19	-17	-19
Toegetreden bedrijfshoofden	+11	+10	+11
Aantal bedrijven	95	88	80
Eind jaar	1988	1993	1998
Procentuele afname per jaar	1.5	1.4	1.8

Het ligt voor de hand dat in de komende tien jaar het aantal nevenbedrijven niet of nauwelijks zal veranderen. Enerzijds zullen er meer nevenbedrijven komen doordat hoofdberoepsbedrijven worden voortgezet als nevenbedrijf. Anderzijds zullen nevenbedrijven worden opgeheven in verband met de afnemende vraag naar ruwvoer op de hoofdberoepsbedrijven, doordat bij een hogere melkproductie en handhaving van de melkquotering minder koeien per bedrijf zullen worden gehouden. Aangehouden is dat het aantal nevenbedrijven in 1998 niet veel zal afwijken van dat in 1988.

5.3 Areaal cultuurgrond

De oppervlakte cultuurgrond kan afnemen door grondonttrekking voor niet agrarische doeleinden en doordat bedrijfshoofden bij bedrijfsbeëindiging een deel van de cultuurgrond zelf houden. In Oude Leede hield men in de voorliggende periode gemiddeld één hectare grond zelf. De verkochte grond hield een agrarische bestemming. Bij bedrijfsbeëindiging van hoofdberoepsbedrijven was in de afgelopen periode gemiddeld tien hectare cultuurgrond per bedrijf betrokken. Uitgaande van vijftien bedrijfsbeëindigingen in de periode 1988-1998 zal in de toekomst 150 hectare agrarische grond op de markt komen. Bij de berekening is aangehouden dat deze grond voor bedrijfsvergroting door bestaande bedrijven zal worden verworven. Aangenomen wordt dat voornamelijk rundveehouderijbedrijven grond zullen verwerven. Dit betekent een vergroting van deze bedrijven met gemiddeld vier hectare.

5.4 Ontwikkelingen in de rundveehouderij

De ontwikkelingen in de rundveehouderij worden onder meer bepaald door de superheffing. Gegeven de superheffing wordt de omvang van de melkveestapel vooral bepaald door de melkproduktie per koe. Tot 1988/1989 is de totale melkproduktie landelijk gezien met ruim 16% gedaald ten opzichte van het produktieniveau in 1983. Er vanuit gaande dat de superheffing in de komende periode van kracht blijft en er geen verdere produktiebeperkingen worden opgelegd zal het huidige quotum (van circa 20 miljoen kg in het gebied Oude Leede) gehandhaafd blijven. Bij deze veronderstellingen wordt ervan uitgegaan dat de koop en verkoop van quota tussen Oude Leede en andere gebieden per saldo nul is.

Wat betreft de toekomstige ontwikkelingen van de melkproduktie per koe is aangehouden dat deze in het studiegebied circa 2% per jaar zal stijgen. De huidige melkproduktie van 6.300 kg per koe per jaar zal dan in 1998 zijn toegenomen tot circa 7.700 kg.

Uitgaande van het hierboven genoemde melkquotum kan dit met ruim 2.600 koeien worden volgemolken. Op grond van eerder genoemde uitgangspunten zullen er nog ruim veertig melkveehouderijbedrijven zijn met gemiddeld ruim 60 melkkoeien per bedrijf in 1998. Hierbij wordt er tevens vanuit gegaan dat de nevenbedrijven met melkkoeien zullen verdwijnen of hun quotum zullen verkopen of verhuren.

Het aantal stuks jongvee per 100 koeien zal naar verwachting ongeveer gelijk blijven (circa 58). Er zijn geen aanwijzingen dat de afname van het aantal melkkoeien gecompenseerd zal worden door meer mestvee te gaan houden.

Onder invloed van de milieuwetgeving en de mestwetgeving zullen er in de toekomst wel grote investeringen gedaan moeten worden op de veehouderijbedrijven. Te denken valt hierbij aan uitbreiding van de mestopslagcapaciteit tot zes maanden, daar er

waarschijnlijk een verbod komt op het uitrijden van mest in de winterperiode. Daarnaast zullen de nodige investeringen nodig zijn in verband met het beperken van de ammoniakuitstoot tijdens het uitrijden van mest. Het is op dit moment nog onduidelijk of ten gevolge van deze beperkingen meer bedrijven zullen worden opgeheven dan voorheen (Luesink, 1987).

Aangenomen wordt dat het aantal schapen op de hoofdberoepsbedrijven na de groei in het recente verleden weer zal gaan afnemen, omdat enerzijds de ooi-premie in de komende jaren verlaagd en de variabele slachtpremie afgeschaft zal worden en anderzijds een aantal hoofdberoepsbedrijven met schapen zullen worden voortgezet als nevenbedrijven.

Samenvattend betekend dit dat de veestapel in het gebied zal inkrimpen, terwijl de beschikbare oppervlakte grasland en voedergras ongeveer even groot blijft, hetgeen een lagere veedichtheid inhoudt. Uitgaande van deze veronderstellingen zal de veedichtheid dalen van 295 gve per 100 hectare in 1988 tot 245 gve in 1998.

5.5 Ontwikkelingen in de glastuinbouw

Het aantal glasgroente- en glasbloemenbedrijven is in de periode 1983-1988 nagenoeg constant gebleven evenals het areaal glas. In de toekomst zal het aantal glastuinbouwbedrijven en het glasareaal waarschijnlijk ook weinig toenemen, daar volgens het streekplan terughoudendheid dient te worden betracht ten aanzien van de uitbreiding van bestaande glastuinbouwbedrijven en nieuwvestiging van glastuinbouwbedrijven in het gebied. Daarnaast is het aannemelijk dat door toepassing van biotechnologie en andere technieken de opbrengsten per vierkante meter toe zullen nemen, waardoor het glasareaal voor glasgroenten in de toekomst wellicht zal gaan afnemen. In Oude Leede zijn nog een aantal verouderde kascomplexen. Verondersteld wordt dat deze kassen in de toekomst deels zullen verdwijnen, maar grotendeels vernieuwd zullen worden en aangepast aan de eisen van deze tijd.

Binnen de bedrijfstypen en de verschillende teelten hebben in het verleden verschuivingen plaats gevonden. De export van glasbloemen en pot- en perkplanten is de afgelopen jaren toegenomen door het aanboren van nieuwe markten, intensieve promotionele activiteiten en een betere afstemming van het aanbod op de wensen van de consument. Uitgaande van een handhaving van deze activiteiten mag verondersteld worden dat de vraag naar deze producten zal blijven toenemen. Naar verwachting zal in de groentesector geen sterke groei meer optreden, daar de markten van de ons omringende landen min of meer verzadigd zijn. Wel mag in de toekomst een verschuiving verwacht worden in het assortiment, omdat de consument uit een breder assortiment zijn keus wil bepalen. Op dit moment zijn er nog wel enige groeimogelijkheden in de groentesector voor gesneden producten en kant en klare salades.

Gezien het voorgaande wordt in de toekomst een verdere verschuiving van de arealen glasgroente naar glasbloemen en pot- en perkplanten verwacht.

In de afgelopen periode is het aantal arbeidskrachten in de glastuinbouw licht gestegen. Voor de toekomst wordt een stijging verwacht van de totale produktie door intensivering van de teelten. Op grond hiervan zou het aantal arbeidsplaatsen in de glastuinbouw toe kunnen nemen. Een tegengestelde werking gaat echter uit van een verdere automatisering waardoor de arbeidsproduktiviteit toeneemt. Eén en ander leidt waarschijnlijk tot een ongeveer gelijk blijvend aantal regelmatig werkzame arbeidskrachten.

Samenvattend wordt er vanuit gegaan dat het aantal glastuinbouwbedrijven nagenoeg gelijk blijft, evenals het aantal arbeidskrachten en het areaal glas. Er zullen wel verschuivingen op gaan treden in de arealen van de verschillende teelten, met name van glasgroenten naar glasbloemen en pot- en perkplanten.

6. Slotbeschouwing

6.1 Inleiding

In het volgende zal worden ingegaan op de effecten van mogelijke andere uitgangspunten dan die in het voorgaande aan de orde zijn geweest op de ontwikkelingen in de toekomst.

Eerst zal worden ingegaan op mogelijke andere ontwikkelingen in de melkveehouderij en de glastuinbouw, daarna zal kort worden ingegaan op de ruimtelijke plannen, die voor het gebied ontwikkeld worden.

6.2 Melkveehouderij

De toekomstige ontwikkeling van de melkveehouderij in het gebied wordt naast interne factoren (onder andere bedrijfsgrootte en opvolgingssituatie) mede bepaald door andere factoren zoals: het markt- en prijsbeleid, de milieuwetgeving en mogelijke veranderingen in de ruimtelijke functies van het gebied. Hoeveel bedrijfshoofden hun bedrijf zullen beëindigen en hoeveel van deze bedrijven zullen worden voortgezet hangt onder meer af van de huidige beleidsmaatregelen (waaronder de superheffing en de mestwetgeving), mogelijke aanpassingen daarvan en eventuele nieuwe maatregelen, die genomen worden. Daarbij zullen de financieringsmogelijkheden voor de bedrijfshoofden een belangrijke rol spelen. Hierbij kan worden opgemerkt dat de vermogenspositie van de melkveehouderijbedrijven in het algemeen gunstig is. Het eigen vermogen op de grotere rundveehouderijbedrijven in het westelijk weidegebied ligt op ruim 70% van het totale vermogen. Bij hetzelfde soort bedrijven, maar dan op pachtbasis ligt het eigen vermogen circa 10% lager. Op de kleinere melkveehouderijbedrijven in de klei- en veengebieden schommelt het percentage eigen vermogen rond de 80%. Deze gegevens zijn gebaseerd op een gemiddelde van de jaren '85, '86, '87 (De financiële, 1985-1987).

In het vooraf gaande is ervan uitgegaan dat de superheffing de komende jaren gehandhaafd zal worden. Indien deze echter afgeschaft zou worden, zou de melkprijs zo ver kunnen dalen dat veel minder melkveehouderijbedrijven zich in de toekomst zullen kunnen handhaven.

Op het gebied van de rundveehouderij kunnen een aantal ontwikkelingen de melkgift beïnvloeden. Door gebruik van het melkproduktie verhogende hormoon BST, een snelle invoering van de melkrobot, gebruikmaking van biotechnologie zoals: embryosplitting, embryotransplantatie, sexen, in vitro bevruchting (Douw, Van der Giessen en Post, 1987), etc. zou de melkgift per koe veel sneller kunnen stijgen dan de aangehouden 2% per jaar. Een tegen-

gestelde werking kan echter uitgaan van de steeds strenger wordende milieuwetgeving en de toenemende vraag naar alternatief geproduceerde melk- en vleesprodukten. Als deze trend zich voortzet zou de melkproduktie een veel gematigder groei kunnen doormaken, doordat er dan minder of geen kunstmeststoffen en/of bestrijdingsmiddelen gebruikt worden met als gevolg een extensiever graslandgebruik en een minder snel stijgende melkgift per koe. Ook zouden hoge krachtvoerprijzen kunnen leiden tot een minder sterke stijging van de melkproduktie, omdat in een dergelijke situatie minder krachtvoer zal worden gevoerd. Verschillen in de uitgangspunten van de melkproduktie per koe hebben gevolgen voor de veebezetting. Als de melkproduktie per koe sneller zou stijgen dan de aangenomen twee procent zal de veebezetting sneller dalen dan verondersteld is en anderzijds als de melkproduktie minder snel zou stijgen dan zal de veebezetting ook hoger uitkomen.

6.3 Glastuinbouw

De ontwikkelingen in de glastuinbouw zijn afhankelijk van de marktsituatie, de milieuwetgeving en de mogelijkheden voor toepassingen van nieuwe technieken. Door toenemende concurrentie van derde landen, hogere aardgasprijzen, hogere investeringen in verband met de milieuwetgeving (waterzuivering en dergelijke) en een beperkte toelaatbaarheid van het gebruik van bestrijdingsmiddelen kunnen de produktie-omstandigheden voor een aantal bedrijven zich zodanig wijzigen dat het niet meer rendabel zal zijn om het bedrijf te continueren. Hierdoor zou het aantal bedrijven kunnen gaan dalen in plaats van constant te blijven, zoals is aangenomen. Daarnaast zouden door toepassingen als biotechnologie, speciale belichtingstechnieken, verbeterde plant-, oogst- en bewaarstechnieken de opbrengsten per vierkante meter glas aanzienlijk kunnen worden verhoogd, wat verlaging van de kostprijs per eenheid produkt zou kunnen betekenen. Hierdoor zou de concurrentiepositie van de Nederlandse glastuinbouw kunnen verbeteren, waardoor ook in Oude Leede het glasareaal toe zou kunnen gaan nemen evenals het aantal bedrijven. Naast deze meer externe factoren spelen ook interne bedrijfsfactoren een rol. Van belang is onder meer in hoeverre de bedrijven voldoende financieringsmogelijkheden hebben om de noodzakelijke investeringen te doen. Vergeleken met de rundveehouderijbedrijven is de eigen vermogenspositie van de glastuinbouwbedrijven minder gunstig (ruim 50% van het totale vermogen) (Van Noort, '85, '86, '87).

6.4 Ontwikkelingen in het ruimtelijk beleid voor het gebied

Het gebied Oude Leede valt geheel binnen de stedelijke invloedssfeer. Het gevolg hiervan is dat er vanuit de omliggende steden veel druk wordt uitgeoefend om grond aan de land- en tuin-

bouw te onttrekken voor stedelijke doeleinden. In het streekplan Zuid-Holland West wordt het gebied Oude Leede voor het grootste deel als land- en tuinbouwgebied aangemerkt. In dit streekplan wordt er vanuit gegaan, dat het gebied haar agrarische functie behoudt. Dit is ook bij de prognoses in deze verkenning aangehouden.

Onder invloed van de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening, waarin het gebied wordt aangemerkt als stadsgewest in ontwikkeling in een sterk verstedelijkt gebied, zijn de provincie Zuid-Holland en een aantal gemeenten plannen gaan ontwikkelen voor een andere functie-indeling van het gebied.

De nieuwe functies, die aan het gebied worden toegekend bestaan onder andere uit woningbouw, wegebouw, natuur- en recreatievoorzieningen. Zoals het er nu naar uitziet mag verwacht worden dat de eventuele realisatie van het merendeel van deze plannen zal leiden tot een geleidelijke onttrekking van land- en/of tuinbouwgrond over een periode van dertig jaar of langer.

Het is echter niet onwaarschijnlijk dat de in ontwikkeling zijnde plannen van het Projectburo Noordrand Rotterdam voor het zuidelijk deel van het gebied op kortere termijn uitgevoerd zullen worden. Deze plannen omvatten, naast de hierboven genoemde veranderingen van functies, de verplaatsing van het vliegveld Zestienhoven. Indien de plannen van dit projectbureau gerealiseerd zouden worden zullen de polder Schieveen (deelgebied 2) en de Schiebroekse, Boterdorpse en Oosteindsche polders (deelgebied 3) vrijwel geheel aan de Land- en tuinbouw worden onttrokken. Het gaat hierbij om bijna 550 hectare cultuurgrond van 32 hoofdberoepsbedrijven, waarvan acht glastuinbouwbedrijven (het in deelgebied drie liggende Rogg-gebied niet meegerekend). Op deze bedrijven werkten in 1988 ongeveer 100 mensen.

Als reactie op bovengenoemde plannen voor stedelijke functies in het gebied maakt de onlangs opgerichte glastuindersvereniging "De Kring" zich sterk voor een verdere uitbreiding van de glastuinbouw in het gebied.

Uit voorgaande komt naar voren dat de toekomstige inrichting van het gebied niet alleen door landbouweconomische ontwikkelingen wordt bepaald, maar vooral door planologische ontwikkelingen. Of in dit kader herinrichting nog wenselijk is en zo ja, op welke wijze daaraan inhoud aan kan worden gegeven is op dit moment onduidelijk en zal maatschappelijk gezien afhangen van het belang van voorgenoemde aspecten.

Literatuur

Alleblas, J.T.W.

Produktiviteit, rentabiliteit en inkomen in de glastuinbouw van 1965-1976

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1979

Publikatie 4.87

De financiële positie van de landbouw

Boekjaar 1984/1985 1985/1986 en 1986/1987

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1986-1988

Periodieke Rapportages 12-84/85 12-85/86 en 12-86/87

Dijk J.P.M. van, A.L.J. van Vliet

Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL)

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1988

Periodieke Rapportages 11-83/84, 11-86/87

Douw, L., L.B. van der Giessen en J.H. Post

De Nederlandse landbouw na 2000 een verkenning

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1987

Mededeling 379

Jaarstatistieken

Arnhem, Koninklijk Nederlands Rundveesyndicaat, 1978 - 1987

Luesink, H.H.

Een kwantitatieve verkenning van de mestoverschotproblematiek in Nederland

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1987

Publikatie 3.135

Noort, L. van

Rentabiliteit en financiering van de groenteteelt onder glas in Nederland over 1985, 1986 en 1987

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1987 - 1988

Periodieke Rapportages 18-85, 18-86 en 18-87

Noort, L. van

Rentabiliteit en financiering van de snijbloemeteelt onder glas in Nederland over 1985, 1986 en 1987

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1987-1988

Periodieke Rapportages 17-85, 17-86 en 17-87

Nota Integraal Plan Noordrand Rotterdam

Verkenning van de uitwerkingsmogelijkheden integraal plan

Rotterdam, Projectburo Noordrand Rotterdam, 1988

LITERATUUR (vervolg)

Vierde Nota Ruimtelijke Ordening; Deel D: regeringsbeslissing
Den Haag, Staatsuitgeverij, 1988

Voskuilen, M.J.

De land- en tuinbouw in Leidschendam-Nootdorp
Den Haag, LEI, 1989
Mededeling 411

Zienswijze landinrichtingsgebied Oude Leede
Centrale Landinrichtingscommissie, 1987

Bijlagen

Bijlage 1 Toelichting op enige veelgebruikte termen

1. Landbouwtelling

Voor de samenstelling van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de metellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven met een produktie-omvang van meer dan 10 sbe, die in het herinrichtingsgebied liggen en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben. Omdat de indeling in beroepsgroepen afwijkt van die in de landbouwtellingen, zijn alleen de gegevens van alle bedrijven vergelijkbaar met die van landbouwtellingen in andere gebieden.

2. Beroepsgroepen

De indeling in beroepsgroepen wijkt af van die in de landbouwtelling. Aan de hand van informatie van streekenners is de volgende indeling gehanteerd:

Hoofdberoepsbedrijven: A en B bedrijven

A bedrijven: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf

B bedrijven: het bedrijfshoofd besteedt meer dan de helft van de arbeidstijd aan het eigen bedrijf en heeft tevens een nevenberoep

Nevenbedrijven: C en D bedrijven

C bedrijven: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed

D bedrijven: rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik

3. Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Een standaardbedrijfseenheid is een eenheid waarin de omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf

Hieronder volgt een opsomming van de gebruikte normen voor de voornaamste gewassen en dieren

Sbe per ha en per dier	Normen 1981	Normen 1986
Grasland	2,3	2,1
Snijmaïs	3,5	2,9
Melkkoeien	2,1	2,5
Jongvee	0,7	0,5
Mestvee	0,5	0,5
Schape	0,3	0,3
Chrysanten	380	480
Freesia's	420	480
Gerbera's	370	460
Rozen	540	570
Potplanten (bloeiend)	610	650
Potplanten (blad)	670	850
Perkplanten	380	440
Komkommers (verwarmd)	360	350
Paprika (verwarmd)	350	400
Tomaten (verwarmd)	380	400

Bijlage 1 (vervolg)

wordt uitgedrukt. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden. Onder invloed van economische en technische factoren ontwikkelt de toegevoegde waarde per dier of per hectare gewas zich in verschillende produktietakken niet gelijk. De sbe normen worden daarom periodiek herzien. In dit rapport zijn voor 1983 de normen van 1981 gebruikt en voor 1988 de normen van 1986. Dit houdt in dat vergelijking van van het aantal sbe over deze jaren wel een indicatie geeft in de ontwikkeling van de netto-toegevoegde, maar niet in de ontwikkeling van het produktievolume.

4. Regionale vergelijkingen

Als vergelijkingsgebied voor de landbouw-economische situatie in Oude Leede is onder andere opgenomen Leidschendam-Nootdorp, het Westland en de provincie Zuid-Holland.

5. Bedrijfstypen

De indeling van de bedrijven in bedrijfstypen is gebaseerd op het aandeel van de verschillende produktierichtingen in de totale bedrijfsomvang uitgedrukt in sbe. In deze verkenning zijn de volgende bedrijfstypen onderscheiden:

- A. Glasgroentebedrijven: 60% of meer sbe glasgroenteteelt
- B. Glasbloemenbedrijven: 60% of meer sbe glasbloemeteelt
- C. Overwegend rundveebedrijven: 60% of meer sbe in rundvee
- D. Overige bedrijven: Geen tak rundvee of glastuinbouw voor meer dan 60%

6. Grootveeëenheden (gve)

Een grootveeëenheid (gve) komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproduktie van 15 kg melk met 4% vet. Deze "standaardkoe" heeft een voederbehoefte van 11.450 VEM per dag. Het veebestand wordt daarbij als volgt omgerekend:

Diergroep	Aantal grootveeëenheden per stuk
Melkkoeien	1,0
Jongvee jonger dan 1 jaar	0,3
Jongvee 1 tot 2 jaar vrouwelijk	0,5
Jongvee 1 tot 2 jaar mannelijk	0,7
Jongvee 2 jaar of ouder	0,7
Stieren voor de fokkerij 2 jaar en ouder	0,9
Mestvee jonger dan 2 jaar	0,3
Overig mestvee	1,0
Paarden jonger dan 3 jaar	0,7
Paarden 3 jaar of ouder	1,0
Pony's jonger dan 3 jaar	0,5
Pony's 3 jaar of ouder	0,7
Schapen of geiten	0,1

Bijlage 2 Normen voor de berekening van de netto-toegevoegde waarden en de arbeidsopbrengst

Voor de verschillende produktierichtingen binnen de land- en tuinbouw is de netto-toegevoegde waarde (de factoropbrengst) en de arbeidsopbrengst per sbe bepaald aan de hand van de gegevens uit het LEI-boekhoudnet. Daarbij is zoveel mogelijk getracht gebieden en bedrijven te kiezen die overeenstemmen met het studiegebied. Vermenigvuldiging van de produktie-omvang van de bedrijven in het gebied met de netto-toegevoegde waarde en de arbeidsopbrengst per sbe, levert een raming op van de netto-toegevoegde waarde en de arbeidsopbrengst die in het gebied gerealiseerd kunnen worden.

De kengetallen van de verschillende sectoren zijn gebaseerd op een gemiddelde van drie jaar (Dijk, Van Vliet, 1985-1987). Voor de rundveehouderij zijn de kengetallen gebaseerd op het westelijk weidegebied en voor de glastuinbouw op het Zuidhollands Glasdistrict.

Sector/ Bedrijfstype	Factoropbrengst per sbe	Arbeidsopbrengst per sbe
Melkveehouderij		
- met ligboxenstal	524	321
- met traditionele stal	433	243
Glastuinbouw		
- glasgroente	541	421
- glasbloemen	524	415
Overige		
- akkerbouw	489	285
- intensieve veehouderij	512	323
- opengrondstuinbouw	376	256

Bijlage 3 Overzicht van enkele kengetallen per deelgebied in 1988

	GEBIED 1	GEBIED 2	GEBIED 3
AANTAL BEDRIJVEN			
Hoofdberoepsbedr.			
- Melkveehouderij	37	10	9
- Glastuinbouw	23	6	2
- Overige	3	3	2
Subtotaal	63	19	13
Nevenbedrijven	24	3	-
Totaal	87	22	13
GRONDGEBRUIK IN HA HOOFDBEROEPSBEDRIJVEN			
- Grasland	915	270	227
- Glastuinbouw	22	9	3
- Overige	10	-	42
Totaal	947	279	272
% Grond in eigendom	74	48	70
PRODUKTIE-OMVANG IN % HOOFDBEROEPSBEDRIJVEN			
- Rundveehouderij	40	24	55
- Glastuinbouw	57	74	37
- Overige	3	2	8
Totaal	100	100	100
ARBEIDSKRACHTEN HOOFDBEROEPSBEDRIJVEN			
- Mannen	140	55	25
- Vrouwen	24	13	7
Totaal	144	68	32
BEDRIJFSHOOFDEN HOOFDBEROEPSBEDRIJVEN			
- %Ouder dan 50 jaar	49	52	38
- %Ouder dan 50 jaar met opvolger	52	40	83